Спільнота монастирів преподобного Теодора Студита

ієромонах Аліпій (Андрій Федун)

доповідь, Унів, 25 грудня 2008 р. Б.

Вступ
Монастирі Візантії у творах преп. Теодора
Принципи функціонування монастирів “Студійського Союзу”
Висновки
Бібліографія

Вступ

Згідно досліджень східного монашества, ідея централізованого монашого чину (ордену) ніколи не існувала на Сході, а зокрема у Візантії. Монастирі завжди користувалися автономією по відношенню одні до одних, підпорядковуючись єпархіальному архієрею чи патріарху. Однак, монастирі могли утворювати певні союзи між собою. Реалізацію таких союзів знаходимо, наприклад, в монастирях св. Пахомія в Єгипті (IV ст.), св. Василія Великого в Каппадокії (IV ст.), св. Сави Освященного в Палестині (VI ст.), св. Теодора Студита (759-826 рр.) у Візантії.

З історії життя преподобного Теодора Студита та його творів випливає, що багато візантійських монастирів прийняли устав монашого життя, запропонований преп. Теодором: “Але разом з чеснотою і їхня слава, поширюючись більше і більше, наповнила майже всю вселенну, …, тим більше, що деякі з них, опинившись у багатьох місцях тому, що це було потрібно, або тому, що часто розсіювались через гоніння, куди б не приходили, багатьох привели до чесноти і утворили власні прибіжища для тих, які зібрались коло них, давши їм назву Студійських. Це ім’я вони носять і донині”[1].

Багато монастирів прийняли студійську практику після смерті преподобного ігумена. Звичаї Студіону поширились по всій Візантії, а відтак і поза її межами, в тому числі через Києво-Печерську Лавру Студійський Устав в редакції константинопольського патріарха Олексія Студита поширився по всіх монастирях Київської Русі.

Монастирі Візантії у творах преп. Теодора

Не зберігся, а скоріше й не існував взагалі якийсь записаний устав відносин між монастирями студійської спільноти. Певне уявлення про ці відносини можемо вивести лише з творів преп. Теодора. У своїх катехизах та листах студійський ігумен звертається до ігуменів та спільнот монастирів у Візантії. Важливо підкреслити, що катехизами, як певним духовним повчанням, преподобний отець звертається лише до своєї спільноти у Студіоні та ще до чотирьох монастирів поза столицею. Це свідчить про їхню спільнотну близькість між собою і про те, що св. Теодор почувається їхнім спільним духовним батьком. Натомість у листах знаходимо набагато більше адресатів нашого ігумена. Він звертається до близько 38 монастирів. Серед них є різні спільноти: ті, в яких зупинявся преп. Теодор у часі свого вигнання; іконоборчі

[1] *Творенія преподобного отца нашего и исповѣдника Ѳеодора Студита въ русскомъ переводѣ*. Санкт-Петербург 1907. т. 1, с. 31-32 (Vita A, n.57).

обителі; монастирі вірні православ'ю; жіночі обителі[2]. До спільнот, які були партнерам у боротьбі за православ'я (в тому числі і жіночі), преп. Теодор звертається як до рівних і незалежних, він заохочує, радить, вітає вибори православних ігуменів, але не керує ними, не призначає ігуменів, на відміну від тих чотирьох монастирів, до яких звертається з катехизами. Розглянемо ці монастирі та їх союз між собою.

Своїми катехизами (існують дві збірки Малих та Великих катехиз) преп. Теодор звертається в основному до братії Студіону. В другій книзі Великих Катехиз преподобного отця Теодора знаходимо близько тридцяти катехиз, які є написані до чотирьох окремих монастирів. Серед них перше місце по кількості катехиз (19 катехиз) та значенні займає монастир Саккудіон – колиска студійської реформи та чернецтва. Як є відомо, цей монастир був заснований 781 року на базі родинної посілості Теодорового батька в провінції Витинія (Мала Азія) в околицях гори Олімпу. Ця місцевість славилася прекрасною природою та віддавна була заселена монахами. Ігуменом новозаснованого монастиря став рідний дядько Теодора – авва Платон. Під його духовним проводом молодий Теодор прийняв схиму та духовно зростав. Саме в цьому монастирі за ідеями преп. Теодора, які він почерпнув у творах св. Василія Великого, зробили зміни – здійснилася так звана "студійська реформа", яка полягала у поверненні до радикально спільнотного життя (конкретно: звільнення рабів, продаж худоби та ін.) На пропозицію авви Платона у 794 р. було обрано ігуменом молодого Теодора.

В константинопольський монастир Студіон преп. Теодор з братією потрапив щойно у 798 р. після закінчення першої хвилі переслідувань збоку імператора Константина VI. Теодорова спільнота отримали цей давній славний монастир від цариці Ірини, як певну нагороду за вірність православ'ю в боротьбі з єрессю міхеянства (перелюбу). З приходом преп. Теодора, Студіон стає осідком та центром його діяльності. Звідси походить назва «студити». Відтак Саккудіонський монастир стає підпорядкованим "матірному" монастирю Студіону, оскільки ігумен цієї спільноти перебуває вже там.

Іншими монастирями, які складали студійську спільноту були:

Монастир Катара (з грец. Чистих), який знаходився, найвірогідніше, на дорозі з Саккудіону в Константинопіль. Існував вже у 797 р., тобто ще перед переселенням преп. Теодора до Студіону[3]. Належав до студійської спільноти, але були й часи відпадіння від православ'я. Більш відомий серед названих обителей після Саккудіону[4].

Монастир Святого Христофора, який, швидше всього, знаходився поблизу Саккудіону, оскільки чотири з п'яти катехиз, написаних до братії монастиря Св. Христофора, одночасно звернені до саккудіонської братії. Правдоподібно збудований біля цілющого джерела. Деякі з дослідників вважають, що він

[2] O. Delouis, *Saint-Jean-Baptiste de Stoudios à Constantinople: la contribution d'un monastère à l'histoire de l'Empire byzantin (v. 454-1204), Thèse préparée sous la dir. de Michel Kaplan,* с. 219-221.
[3] J. Leroy, *Le monachisme studite*, в: Théodore Stoudite, *Les grandes catéchèse (Livre I); Les épigrammes (I-XXIX).* Présentation, traduction et notes par Florence de Montleau, SO 79, с. 72.
[4] Див. O. Delouis, *Saint-Jean-Baptiste…*, цит. пр., с. 212-219.

утворився внаслідок розростання Саккудіону, саккудіонські брати наповнюють його, і між цими обителями сильний зв'язок[5].

Монастир Трифіліана (з грец. Трьохворітна). Маловідомий монастир. Офіційно належить до студійської спільноти. Вважається, що він користувався певною автономією по відношенню до Студіону[6].

Місцезнаходження трьох останніх обителей не є точно визначене. Усі ці чотири обителі знаходились в сільській місцевості в провінції Витинія і їх від константинопольського Студіону відділяло море.

З листів преп. Теодора Студита, які збереглися, стає відомо, що він підтримував зв'язок з багатьма іншими монашими спільнотами. Преподобний бере участь у виборі ігумена Далматського монастиря, який знаходився у столиці[7]. Одобрює вибори ігуменів інших монастирів, монахи студити стають ігуменами інших обителей[8]. Який спосіб взаємовідносин існував між Студіоном та цими обителями є важко встановити. Все ж можемо припустити, що вищенаведені п'ять монаших спільнот, до яких студійський ігумен звертається з катехизами, творили між собою більш тісну групу і залежали від Студіону, а, натомість, інші були повністю автономними по відношенню до Студіону.

Принципи функціонування "Студійського Союзу"

Спробуємо окреслити тип відносин між цими найближчими між собою п'ятьма монастирями. Не збереглося жодного історичного документу чи уставу, який би регламентував відносини між обителями. Швидше всього він ніколи не існував і не був записаний. У преп. Теодора не знаходимо терміну, який би означував цей союз чи федерацію монастирів. Наш ігумен вживає слово "τάγμα", що означає в перекладі – "устрій". В його розумінні "монаший устрій" – це спільне тіло індивідуумів, які характеризуються їхнім монашим способом життя, але не є спільністю декількох общин. Інший термін – це "братство". Під ним преп. Теодор розуміє один монастир, який би він не був, до якого він звертається з катехизою. Коли преподобний звертається до монахів студитів, то неможливо вияснити, звертається він до декількох монастирів, чи лише до спільноти Студіону[9].

Кожен з цих монастирів (Саккудіон, св. Христофора, Катара, Трифілія) мав власну організацію, яка була на подобу студійського монастиря, але менш складною. Всіх зобов'язував той самий устав. На чолі цих монастирів стояв ігумен, який мав свого помічника – девтера. Вони мали також окремих своїх економів та інших офіційних служителів.

Всі ці монастирі залежали як владно, так і економічно від монастиря Студіон, утворюючи з ним союз, на чолі якого стояв ігумен Студіону. Брати усіх монастирів є членами одного тіла[10]. Преп. Теодор є їхнім спільним батьком, який мусить їх візитувати: "На даний час мені потрібно відлучитися в інші наші монастирі, щоби відвідати наших братів. Бо і їм потрібно уділити справедливу частину уваги, щоби внаслідок моїх рідких відвідин, у них не занепали

[5] Там само, с. 208-210, 229.
[6] Там само, с. 229.
[7] *Творенія*, т. 1, с. 871-873.
[8] O. Delouis, *Saint-Jean-Baptiste…*, цит. пр., с. 223-225.
[9] O. Delouis, *Saint-Jean-Baptiste…*, цит. пр., с. 204.
[10] *Творенія*, т. 1, с. 810.

постанови відносно душевного та тілесного життя, так щоби я, дійсно, являвся батьком рівним для всіх…”[11]. Монахів цих монастирів св. Теодор називає «дітьми», або «синами». Він бере на себе функції їхнього так званого Вищого настоятеля в нашому розумінні, який ними керує: ”Я є поставлений над вами внаслідок добровільного підчинення, самовільного віддання себе в рабство – з вашої сторони, щоб звіщати вам повеління Господнє”[12].

Настоятелі цих обителей носять назву ігуменів, проте вони були лише його вікаріями. У зверненні до братії Саккудіону та св. Христофора преподобний пише: “…усі ви вже познайомилися зі своїм новим ігуменом, моїм замісником…”[13]. Ігуменів цих монастирів назначав Теодор: “Тож дивись, дитино моя Софронію (ігумен Саккудіону), яке випробування наклав я на тебе тим, що із багатьох вибрав тебе настоятелем твоїх братів”[14]. Він давав також їм інструкції та директиви як управляти спільнотою.

Преп. Теодор розпоряджався усіма членами своїх монастирів, як настоятелями, так і братами. Монахи можуть перейти з одного монастиря до іншого згідно рішення ігумена Студіону. Він направляв влітку для допомоги у сільськогосподарській праці монахів з Константинополя до своїх сільських монастирів[15].

Часто посилав тих чи інших своїх помічників в дочірні обителі[16]. В свою чергу, зі сільських монастирів до Студіону посилалися нові покликання, щоби Студіон заселявся не лише братами міського походження, а й селянами. Зокрема з таким проханням преп. Теодор звертався до Саккудіону[17].

Студійський ігумен приймав скарги від братів усіх своїх монастирів і вирішував труднощі, які виникали[18].

Якщо було можливо, візитував монастирі особисто[19].

Відчуваючи себе духовним провідником для всієї братії, не лише для тих, що в Студіоні, преподобний звертається до них листами[20].

Підлеглі монастирі залежали від Студіону не лише адміністративно, але й економічно.

Економ Студіону носив титул Головного економа, подібно як у св. Пахомія, йому підлягали економи дочірніх обителей. Він розпоряджався господаркою у всіх студійський монастирях, забезпечував їх необхідним, їх візитував, контролював, приймав звіти від підлеглих економів[21].

Сільські монастирі забезпечували Студіон продуктами, оскільки в місті вирощували лише виноград. Натомість брати зі Студіону працювали влітку на полях монастирів у Витинії[22].

---

[11] Там само, с. 935.
[12] Там само, с. 815-816.
[13] Там само, с. 791.
[14] Там само, с. 792.
[15] Там само, с. 806.
[16] Там само, с. 740.
[17] Там само, с. 787-788.
[18] Там само, с. 793.
[19] Там само, с. 799, с. 935.
[20] Там само, с. 804, с. 815.
[21] Там само, с. 793, с. 788, с. 806.
[22] Там само, с. 817, с. 805.

Це була доволі своєрідна братерська спільнота, братство (койнонія). Преп. Теодорові була дуже дорога концепція одного тіла, яке складається з багатьох членів, кожен з яких має свої функції.

Висновки

Щодо організації студійських монастирів в "одне тіло". У дослідженні цього питання ми не повинні керуватися сучасним розуміння монашества, яке ми маємо. Дослідник монашества преподобного Теодора, бенедиктинець Леруа, вважає, що спільність Теодорових монастирів була побудована на взір пахоміївської моделі. Тобто, що це була справжня конгрегація монастирів, подібна до організації Бенедиктинського Ордену. Щодо подібності в організації до монастирів преп. Пахомія, то можна в дечому погодитися. Сам преп. Теодор покликається на авторитет св. Пахомія[23]. Але бачити в студійському союзі монастирів в IX ст. централізований монаший орден, і ще й на Сході, є неправильно. Централізація монашества почалася на Заході клюнійською реформою лише в XII ст.[24]

Преп. Теодор для утворення спільноти студійських обителей користав з досвіду об'єднання монастирів у св. Пахомія та св. Сави Освященного: "Славний Пахомій, – чи не керував він багатьма монастирями? Все таки він жив тільки в одному з них, а інші лише відвідував. Згадайте й життя преблаженного і божественного Сави, як він керував сімома монастирями, а ігуменом був лише в одному. Якщо бажаєте, то можна відшукати багато таких прикладів, які ясно свідчать, що вони служили Богу не тяжким спільним життям, але єдинодушієм благочестивого життя. Усі вони, ніби перебуваючи разом, володіли одним серцем, не маючи одночасно ніякої власності. Бо ж яка користь людям від зовнішнього спільного життя, коли в них немає єдиномислія в благочесті?"[25] Також користав з сучасної йому моделі об'єднання монастирів, яка існувала у Витинії, наприклад: св. Петро з Атроа утворив спільноту монастирів та скитів внаслідок переслідування. Він двічі зустрічався зі св. Теодором Студитом[26].

Широту зв'язків з багатьма церковними особистостями свого часу та монастирськими спільнотами визначало також те, що преподобний Теодор очолив боротьбу православних проти міхеянства та іконоборства. Він був певним моральним авторитетом, з яких хотіли мати зв'язок усі ті, які протиставилися цим єресям. Про це свідчить велика кількість адресатів листів преподобного.

З огляду на таку велику популярність преподобного Теодора серед православних, популярність студійського уставу у Візантії, чисельність покликань того часу, розсіяння студитів внаслідок гонінь та проповіді православ'я по всій імперії, можна припустити, що св. Теодор міг заснувати набагато більше студійських монастирів, але цього він не зробив. Преподобний ігумен Студіону не мислив в категоріях централізації монастирської влади, *він не бажав утворювати якийсь окремий чин (орден) студитів в монашестві на Сході. Він був, властиво, ігуменом одного монастиря – Студіону.* Подальша

[23] Там само, с. 476.
[24] O. Delouis, *Saint-Jean-Baptiste…*, цит. пр., с. 202.
[25] *Творенія*, т. 1, с. 476.
[26] O. Delouis, *Saint-Jean-Baptiste…*, цит. пр., с. 226-228.

історія монашества на Сході лише підтверджує цю думку. Подібно було й на наших землях, коли монастирі приймали Студійський устав від Києво-Печерської Лаври, то тим вони не ставали залежними від неї, а залишалися автономними.

Вище було наведено (див. п. 2), що Студіон мав лише 4-ри залежні від нього монастирі. Вважаю, що заснування даних "дочірніх" студійських обителей було викликом часу і могло бути продиктоване такими обставинами:

- правдоподібно, що ще перед поселенням в Студіоні, Саккудіон біля себе утворив три залежні монастирі, а після переселення в Константинопіль, всі вони перетворились на залежні від Студіону;
- правдоподібно, що Студіон "виживав" за рахунок своїх сільських монастирів. Вони постачали столичний монастир продуктами;
- різноманітність покликань (зі села чи з міста) та їх обопільна потреба;
- брак місця в Студіоні для всіх бажаючих (преп. Теодор мав традицію приймати всіх, хто зголошувався до монастиря)[27];
- з причини переслідування легше було сховатися від влади у провінційному монастирі, ніж у столичному Студіоні.

Союз монастирів студійського уставу під керівництвом преп. Теодора потрібно розглядати швидше не в термінах стабільних союзних закладів, а як сітку індивідуальних обителей. З листів і катехиз святого добре видно, що ця сітка монастирів була повністю основана на людях, а не на правилі (уставі)[28].

Цей союз "тримався" на великому авторитеті Преподобного (у хвилини замішання - а такі не раз траплялися - він своїм авторитетом наводив порядок).

В тих монастирях існувала досить "широка автономія", Преподобний в першій мірі зарезервував собі питання духовні, а особливо питання віри. Існувала велика небезпека іконоборства, якою заражалися маси не тільки народу, але й клиру.

Преп. Теодор не був Генеральним Настоятелем союзу студійських монастирів в нашому розумінні. Він був ігуменом Студіону в повному розумінні того слова, *який духовним авторитетом управляв певним братством монастирів. Підкреслюю, більше* ***духовним,*** *ніж юрисдикційним.*

Бібліографія

Творенія преподобнаго отца нашего и исповедника Θеодора Студита въ русскомъ переводе, т. 1-2, С.-Петербургъ 1907-1908.

Delouis O., *Saint-Jean-Baptiste de Stoudios à Constantinople: la contribution d'un monastère à l'histoire de l'Empire byzantin (v. 454-1204). Thèse préparée sous la dir. de Michel Kaplan,* [Paris] 2005.

Доброклонскій А., *Преп. Θеодоръ, исповедникъ и игуменъ студійскій*, ч. 1-2, Одесса 1913-1914.

Leroy J., *Le monachisme studite*, в: Théodore Stoudite, *Les grandes catéchèse (Livre I); Les épigrammes (I-XXIX).* Présentation, traduction et notes par Florence de Montleau, SO 79, Abbaye de Bellefontaine, 2002, c. 39-116 (нім. текст: *Studitisches*

[27] J. Leroy, *Le monachisme studite*…, цит. пр., с. 69, 71.
[28] O. Delouis, *Saint-Jean-Baptiste*…, цит. пр., с. 229.

Mönchtum, Spiritualität und Lebensform, (Geist und Leben der Ostkirche 4), Graz 1969, c. 11-104).

Řezáč G., *Le diverse forme di unione fra i monasteri orientali*, OCA 153 Roma 1958, c.117-125.